

XALQ ERTAKLARIDA AN‘ANAVIY FORMULALARINING O‘ZIGA XOSLIGI

Esonov Rustam Raxmonali o‘g‘li

Qo‘qon DPI 2-kurs doktoranti

esonovrustamjon@gmail.com

Tel: +998908590906

Annotatsiya Ushbu turdagi folklor asarining janr xususiyatlari faqat ertaklarga xos bo‘lgan ma‘lum bir tarkibiy, kompozitsion va lingvistik shaklning mavjudligini nazarda tutadi, shuning uchun an‘anaviy formulalarning paydo bo‘lishi va ishlashi tabiiydir.

Kalit so‘zlar: ertak, an‘anaviy, xalq, janr, formula, xususiyatlar.

Аннотация Жанровые особенности этого вида народного творчества заключаются лишь предполагает наличие определенной структурной, композиционной и языковой формы, характерной для сказки, поэтому возникновение и действие традиционных формул закономерно.

Ключевые слова: сказка, традиционная, народная, жанр, формула, характеристика.

Abstract Genre features of this type of folk work are only presupposes the existence of a certain structural, compositional and linguistic form characteristic of fairy tales, therefore, the emergence and operation of traditional formulas is natural.

Key words: fairy tale, traditional, folk, genre, formula, characteristics.

KIRISH

Ertakning an‘anaviy formulalari (AF) - bu hikoyachi foydalanadigan umumiy qabul qilingan naqshlar, an‘anaga rioya qilgan holda, bu hikoyachi shaklni saqlab qolgan holda ma‘lumot va syujetni o‘zgartiradigan namunalardir. “Ertakning umumiy qabul qilingan formulalarining mohiyati yotadi. Murakkab janr sifatida ertakning o‘ziga xos xususiyatlariga bevosita bog‘liq bo‘lgan funktsiyalarida bu shunchaki “usullar” emas, balki haqiqatga o‘ziga xos munosabat ko‘rsatadi.

Ko‘plab ertak matnlarida uning an‘anaviy stilistik formulalari o‘zgaras va shuning uchun qiyinchiliksiz takrorlanadigan og‘zaki iboralar sifatida ko‘rib chiqiladi [1. Gerasimova 1978: 5].

Xalq og‘zaki ijodi bo‘yicha barcha darsliklarga kiritilgan bu fikrning qanchalik to‘g‘ri ekanligini faqat, har xil turdagi formulalarni tashkil etish tamoyillarini maxsus o‘rganish va turli madaniyatlardagi ertaklarning formulali variantlarini taqqoslash orqaligina ko‘rsatish mumkin.

An‘anaviy til formulalarining mavjudligi ertak janirining eng asosiy farqlovchi xususiyatidir.

Qoida tariqasida, an'anaviy ertak formulalari dunyoning an'anaviy milliy rasmiga muvofiq guruhlariga bo'linadi.

Yozilish tartibi jihatidan, bular harakatning boshlanishi yoki tugashini, vaqtni, joyni, yo'nalishni bildiruvchi guruhlardir: bir vaqtlar, ma'lum bir saltanatda, ma'lum bir davlatda, bir vaqtlar (u yerda, u joyda)..; Oldin bor edi, bir qancha vaqt o'tgach.

Bu tuzum vakillarining e'tiborini "birinchi navbatda, inson mavjudligi va jamiyat sohasiga ta'sir etuvchi omil sifatida voqealarning takrorlanishiga qaratishga sabab bo'ladi. Voqealar davrlari qiymatlari sifatida taqdim etildi va na'munaviy model ularning umumiy, barqaror, tipik asosini tashkil etuvchi narsaga aylandi" [2. Artemenko 2004: 61].

Badiiy asar matnida bayon qilishning asosiy maqsadi - harakat joyini belgilash, harakatni bajaruvchi shaxslar va bo'lmagan shaxslarni nomlash va harakatlarning o'zini belgilashdir bu uchun an'anaviy formulalarni qo'lash mo'ljallangan.

Ko'plab tadqiqotchilar tomonidan an'anaviy ertak formulalarini tasniflash umumiy ma'noda mos keladi.

N.Rosianuning fikricha, an'anaviy ertak formulalari uch guruh bilan ifodalanadi: boshlang'ich, medial va yakuniy [3. Rosianu 1974: 45]. Birinchi formulalar eng muhimi sifatida ta'kidlangan. N.Ya. dastlabki formulalarning ikki turini ajratadi: vaqt formulalari (xronologik) va fazoviy formulalar (topografik).

N.M. Gerasimova ushbu sxemani yanada aniqlab berdi va hikoyachining nutqlari boshlang'ich va yakuniy formulalar bilan tavsiflanadi, ular orasida u bosh harflarning besh turini ("mavjudlik formulalari", "mavjudlik yoki yo'qlik formulalari", "vaqt formulalari", "topografik") aniqladi. formulalar, "ishonchsizlik formulalari") va yakuniy formulalar ("mavjudlik formulalari", "hikoyaning yakuniy momentini ta'kidlaydigan formulalar", "mukofot formulalari hikoyachi", "sovg'alarni olish va yo'qotish formulalari") [4. Gerasimova 1978: 18-28].

Turli xil millat ertaklarini o'rganish shuni ko'rsatdiki, shu jumladan lezgin, rus yoki ingliz tilidagi ertaklar matnida an'anaviy formulalar katta o'rinni egallaydi: ular hikoyaga kiritiladi, kompozitsion maqsadlarga xizmat qiladi, harakatlar yoki voqealar sanasi, makonni ko'rsatish, shaxslarni ifodalash, tasvirlash, majoziy va ifodali ma'noni ko'tarish.

Ushbu bo'limda an'anaviy formulalarning tipologik qiyosiy tahlilini o'tkazishga harakat qilinadi, bu etnik madaniy universal va tahlil qilingan madaniyatlarni ochish va tavsiflashga yordam beradi.

1. Dastlabki an'anaviy formulalar.

a) boshlang'ich vaqt formulalari.

Boshlang'ich formulalarning qiyosiy tipologik tahlili shuni ko'rsatadiki, slavyan xalqlari orasida, xususan, rus ertaklarida, boshlang'ich formulada, odatda, vaqt ta'riflari mavjud emas, "tanishuv" rolini ko'pincha "yashash", "bo'lish" fe'lining o'tgan zamoni bajaradi. ("bir zamonlar") va ularning turli xil variantlari (bir zamonlar va boshqalar). Masalan:

“Bir podshohlikda bir savdogar yashagan. U o‘n ikki yil nikohda yashadi va faqat bitta qizi bor edi - Go‘zal Vasilisa” (Vasilisa Go‘zal ertagidan);

“Ma‘lum bir qirollikda, uzoq shtatda, qirol va malika yashagan, ularning tug‘ilishdan soqov bo‘lgan Ivan Tsarevich ismli o‘g‘li bor edi” (Jodugar va Quyoshning singlisi ertagidan).

Lezgin ertaklarida qarama-qarshi tendentsiya qayd etilgan bo‘lib, u yerda birinchi o‘rinda bo‘lgan voqealar sodir bo‘lgan vaqtni ko‘rsatib, joyni emas:

Bu viloyatda qadim zamonlarda Shohugli Shoh Abas podshohlik qilgan. Podshoh juda xursand bo‘ldi, podshoh esa viloyatdan rozi bo‘ldi, lekin Dalalubeg‘liga kelganda uning ahmoq ekanligini ko‘rdi (Dalalubegli). — “Qadimda ma‘lum bir mamlakatda yashagan...”.

Shunday qilib, lazgi ertakida ertakdagi dastlabki holat ijrochisi tomonidan vaqtini belgilash ertak voqealari haqidagi hikoyaning vaqtiga mos keladi.

Ammo agar rus ertakida “ma‘lum bir qirollikda, ma‘lum bir davlatda” turdagi harakat joyining xarakterli fazoviy noaniqligi bo‘lsa, ingliz ertakida ularga noma‘lum vaqt formulalari qarshi turadi. Ingliz ertakining odatiy boshlanishi an‘anaviy hikoyachining birinchi va asosiy belgisi bo‘lgan “Opse and pon a time (u erda) ...” iborasi (xronologik formula) dir.

Bir vaqtlar o‘rmondagi toza kichkina uyda kichkina bir chol va bir kampir yashar edi”.

Bir paytlar bir podshohning g‘ayrioddiy bog‘i bor ekan.

Bir vaqtlar o‘rmon yaqinidagi kichkina dachada xotini va Hansel ismli o‘g‘li bilan o‘tinchi yashar edi.

Ertak matnining bunday an‘anaviy boshlanishi an‘anaga ko‘ra, zamonaviy hikoyachilarga “meros bo‘yicha” o‘tgan, u bir vaqtlar o‘zidan oldingilar tomonidan yaratilgan va ertakning uzoq og‘zaki mavjudligi jarayonida takomillashtirilgan. Muallif bu holatda an‘analar tarafdori va muxlisi sifatida harakat qiladi. Biroq, an‘anaga qo‘shimcha ravishda, bu erda ma‘lum bir selektivlik ham mavjud, chunki hikoyachilar xronologik boshlang‘ich formulani taqdim etishning umumiy shaklini saqlab qolgan holda, mavjud leksik materialni takomillashtirib, shu bilan birga so‘zlarning turli leksik-semantik variantlarini yaratadilar.

Shunday qilib, “Bir vaqtlar” vaqtning umume‘tirof etilgan ko‘rsatkichidan tashqari, ertak mualliflari ertak vaqtining turli xil leksik ko‘rsatkichlaridan foydalanadilar. Ingliz ertaklari matnlarida boshlang‘ich formulada leksema va “vaqt” tushunchasining quyidagi leksik-semantik variantlarini uchratish mumkin: bor edi, bir paytlar, ancha oldin, oldingi, oldin bor edi, ma‘lum vaqtdan beri, ma‘lum bir vaqtda, bir kun, bir qish (yoz) ertalab, bir oqshom, bir qorong‘u va bo‘ronli tun va hokazo.

Odatda ertak matnlarida to‘g‘ridan-to‘g‘ri vaqtinchalik murojaat lug‘atidan foydalanish cheklangan, bir tomondan, janrning xususiyatlari bilan bevosita belgilanadigan noaniq miqdoriy variantlardan foydalangan holda "o‘tgan vaqt" ma'nosi bilan ko‘rsatilgan; va boshqa tomondan, o‘quvchilar tomonidan vaqtni idrok etishning inson omili va yoshga bog‘liq xususiyatlari bilan belgilanadi.

Ko‘rib chiqilayotgan barcha tillarda ertak matnlarida vaqtni belgilashning ushbu variantlari bir xil ma'noda farqlanadi, ular ertakni real vaqtdan ajratishni istisno qiladi va

aksincha, ertakning vaqtinchalik sanalarini ta'kidlaydi; - ertak voqealari haqiqiy emas, lekin o‘ylab topilgan.

b) boshlang‘ich fazo formulalari:

“Makon” va “vaqt” atamaları boshidanoq ma’lum rol o‘ynagan bo‘lsa kerak, ular ertak matnida vaqt va makon ko‘rsatkichlari vazifasini ham bajargandir; Biroq, vaqt o‘tishi bilan vaqt yoki joy ma'nosi ular tomonidan ko‘proq va ko‘proq ifodalangan.

Cheksiz va bu leksemalar boshqa vazifalarni bajara boshlagan, faqat tashqi tomondan vaqtinchalik yoki mahalliy ta'riflar qolgan. A.Rosianu yozganidek, “ertaklardagi boshlang‘ich iboralarning asosiy vazifasi ertakda tasvirlangan voqealarni formulada ko‘rsatilgan vaqt kabi g‘ayrioddiy va ajoyib idrok etishga yordam beruvchi kayfiyatni yaratishdir” [5. Rosianu 1974 : 53].

Shunday qilib, ertaklarning boshlang‘ich formulalari nafaqat "sana" yoki ertakning harakat joyini ko‘rsatibgina qolmay, balki tinglovchi yoki o‘quvchi uchun muayyan shart-sharoitlarni ham shakllantiradi. Umumiy qabul qilingan boshlanish ko‘rsatkichlari tufayli o‘quvchi ertak matnining birinchi satrlaridan boshlab bu ertak ekanligini aniq aniqlaydi va shuning uchun ertakning dastlabki formulalari muvofiqlashtiruvchi funktsiyadan tashqari (vaqt, harakat joyi koordinatalari bilan tanishtirish), shuningdek, janrga yo‘naltirilganlik va estetik kayfiyat rolini o‘ynaydi.

Lezgin ertakida fazoning boshlang‘ich formulalari an’anaviy vaqt formulalariga qaraganda kamroq tarqalgan. Ertakning boshida, qoida tariqasida, u (to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki bilvosita) sodir bo‘lgan voqealar vaqtida, o‘tmishda yoki uzoq o‘tmishda ko‘rsatiladi, ammo fazoviy lokalizatsiyaga oid belgilar ertaklarda juda kam uchraydi, lekin ba'zan hayvonlar haqidagi ertaklarda yoki kundalik ertaklarda topilgan:

Shunday qilib, boshlang‘ich an’anaviy formulalar taqqoslangan tillarning har birida eng muhim va tez-tez uchraydigan AF guruhidir, ammo ularning har birida ularning amalga oshirilishi milliy mentalitet bilan belgilanadigan o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

An’anaviy boshlang‘ich formulalar, ertakga allaqachon berilgan ertakning o‘ziga xos ko‘rsatkichlari mavjudligi haqiqatidirajralmas qismi, ertak tilida moslashish qonuni ishga tushishini va shuning uchun ertak saqlanib qolganligini ko‘rsatadi. Biroq, an’anaviy ertak fondining tarkibiy qismlari va ertakning dastlabki og‘zaki formulalari ushbu an’anaviy formulalar doirasida yuqorida aytib o‘tilgan o‘zgaruvchanlikni istisno qilmaydi.

Xulosa o‘rnida aytsak , ertakning boshlang‘ich formulalarining xilma-xilligi va o‘ziga xosligi tegishli komponentlarning umume’tirof etilgan sxema doirasida qanday birlashtirilganligi va takomillashtirilganligiga bog‘liq, ayniqsa ertaklarning tarkibiy qismlari, qoida tariqasida, universaldir. Bu erda har bir hikoyachi o‘ziga an’ana bo‘yicha o‘tgan umume’tirof etilgan formulalar bo‘yicha yangi versiyalarni yaratishda o‘z qobiliyatini ko‘rsatishi mumkin.

Umuman olganda, to‘liq tushunish muvaffaqiyatida mohiyatni tushunish yotadi va ertak matnlari mualliflari aniq umume'tirof etilgan sxemalar va formulalar bilan bir qatorda, ular

asosidagi barcha badiiy usullarni o‘rganishlari va ehtimol cheksiz imkoniyatlarni ochishlari kerak. ular uchun. Ko‘rinishidan, bu boshlang‘ich formulaning barcha xilma-xilligini tushuntirishning yagona yo‘li.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Герасимова Н.М. Формулы русской волшебной сказки // Советская этнография.1978. №5. С. 18-28.
2. Артеменко Е.Б. Миф. Фольклор. Эстетика тождества. / Е.Б.Артеменко / /Этнопоэтика и традиция. М., 2004. С. 57-67.
3. Рошияну Н. Традиционные формулы сказки. М., 1974.
4. Герасимова Н.М. Формулы русской волшебной сказки // Советская этнография.1978. №5. С. 18-28.
5. Рошияну Н. Традиционные формулы сказки. М.,1974.